

Tusculum

**SALONITANSKA MUZA
DUJE RENDIĆA-MIOČEVIĆA**

2017
SOLIN-10/2

Tusculum
10/2

Solin, 2017.

Nakladnik

Javna ustanova u kulturi
Zvonimir Solin
Kralja Zvonimira 50
Solin

Za nakladnika

Špiro Žižić

Urednik

Marko Matijević

Nakladnički savjet

Joško Belamarić
Nenad Cambi
Josip Dukić
Miroslav Katić
Šime Marović
Dražen Maršić
Ivica Žižić

Grafičko oblikovanje i priprema za tisak

Marko Grgić

Tisak

Suton Graf Zagreb

Za tiskaru

Tihomir Kujundžić

Naklada

500 primjeraka

Časopis je uvršten u podatkovne baze: ESCI (Emerging Sources Citation Index), DOAJ (Directory of Open Access Journals), AWOL (The Ancient World Online), Hrčak (Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske).

Izdavanje časopisa novčano podupiru Grad Solin i Ministarstvo znanosti i obrazovanja.

UDK 908(497.5-37 Solin)

Tiskana inačica: ISSN 1846-9469

Mrežna inačica: ISSN 1849-0417

Tusculum

Časopis za solinske teme

10/2

Solin, 2017.

ZBORNİK RADOVA SA ZNANSTVENOGA KOLOKVIJA

SALONITANSKA MUZA DUJE RENDIĆA-MIOČEVIĆA

Dignum laude virum Musa vetat mori /
Muza ne dopušta da umre muž vrijedan hvale
(Hor., Carm. IV, 8, 28)

Pripremni odbor

Jasna Jeličić-Radonić, Mirjana Matijević Sokol, Marina Šegvić,
Špiro Žižić, Dino Demicheli, Ivan Matijević

Solin, 29. lipnja 2016.

Sadržaj

9		Predgovor
11-18	Marina Šegvić	Duje Rendić-Miočević (Split, 29. 6. 1916. – Zagreb, 30. 4. 1993.)
19-21	Ivan Mirnik	Opus Duje Rendića-Miočevića na suvremenim znanstvenim međumrežnim stranicama
23-36	Nenad Cambi	Nova svjedočanstva solarnih i mističkih kultova u Dalmaciji
37-55	Ante Rendić-Miočević	Arheološka istraživanja na spoju gradskih bedema sjeverno od <i>Porta Caesarea</i> u Solinu (1970. – 1973.)
57-66	Jasna Jeličić-Radonić	<i>Gloria virtutem tamquam umbra sequitur</i>
67-75	Joško Belamarić	Rendić-Miočevićeva teza o sadržaju uništenoga središnjeg motiva friza Dioklecijanova mauzoleja
77-92	Mirjana Matijević Sokol	Od epitafa svećenika Ivana do epitafa kraljice Jelene
93-97	Tonko Maroević	Uklesani stihovi, usklađeni prepjevi Prevoditeljsko-priredivački prinos Duje Rendića-Miočevića
99-120	Bruna Kuntić-Makvić	<i>Διάλεκτος, γράμματα, signum</i> Službena komunikacija ilirskih vladara prema izvještajima starih pisaca
121-127	Jelena Marohnić	Isejski natpis s najviše negrčkih imena (Brunšmid br. 12)
129-141	Branka Migotti	Nadgrobnni spomenik obitelji Aurelija Januarija iz Dobrinaca kod Rume (<i>Caput Bassianense</i>)
143-173	Ivan Radman-Livaja	Pregled ilirske onomastike na sisačkim teserama
175-197	Dino Demicheli	Neobjavljeni i nepoznati rimskodobni natpisi iz istraživanja Ejnara Dyggvea u Šupljoj crkvi u Solinu
199-210	Ivan Matijević	O vojnoj karijeri centuriona Lucija Varija [---] po natpisu ILlug 2098 iz Salone
211-219	Josip Dukić	<i>Salona Christiana</i> – Pisana ostavština don Frane Bulića biblioteci Centralnoga bogoslovnog sjemeništa u Splitu
221-232	Vladimir Sokol	Aleja istraživača Salone – Dolina hrvatskih kraljeva Važnost Dalmacija/e za hrvatsku povijest kroz rezultate njihova bavljenja

PREDGOVOR

Prošle godine 29. lipnja obilježili smo 100 godina od rođenja arheologa Duje Rendića-Miočevića, znamenitoga istraživača Salone. Kao studenti arheologije proveli smo s profesorom Rendićem početkom sedamdesetih godina prošlog stoljeća (1972., 1973., 1974.) nekoliko istraživačkih kampanja u Saloni na spoju bedema stare jezgre Salone i njezina istočnog dijela sjeverno od poznatih *Porta Caesarea*. Tada smo u potpunosti doživjeli posebnu vezu Duje Rendića-Miočevića sa Salonom i Solinom. Upravo zato smo mi, njegovi studenti, kolege i prijatelji, inicirali još jednom prisjećanje na našega Profesora jednodnevnim skupom na mjestu kojemu je posvetio velik dio svoga znanstvenog opusa. Dragi Profesor, *natus et nutritus* u Splitu, ali stalno vezan uz Salonu - Solin, danas počiva u sjeni čempresa Lovrinca i kao čuvar bdije nad Salonom i svojim Splitom, pa i kroz nas, svoje učenike. Ovaj skup naš je darak zahvalnosti Duji Rendiću-Miočeviću.

Skup smo realizirali uz svesrdnu podršku Grada Solina i Doma Zvonimir kojima zahvaljujemo, jer teško bismo bez njihove materijalne i moralne pomoći mogli obilježiti ovu važnu godišnjicu koja može biti onaj kamen temeljac za novi pristup spomenicima Salone i Solina u budućnosti.

Znanstveni kolokvij, posvećen našem dragom Profesoru, potpuno je ostvaren objavom izlaganja svih sudionika u posebnom broju Časopisa za solinske teme *Tusculum 10/2*, što je izraz poštovanja salonitanskoga djela Duje Rendića-Miočevića. A to najbolje ilustrira Horacijev stih *Dignum laude virum Musa vetat mori / Muza ne dopušta da umre muž vrijedan hvale (Hor., Carm. IV, 8, 28)*.

Jasna Jeličić-Radonić i Mirjana Matijević Sokol

Duje Rendić-Miočević

Branka Migotti

Nadgrobní spomenik obitelji Aurelija Januarija iz Dobrinaca kod Rume (*Caput Bassianense*)

Branka Migotti
HR, 10000 Zagreb
Hrvatska akademija
znanosti i umjetnosti
Odsjek za arheologiju
Ulica Ante Kovačića 5

Objavljuje se nadgrobní spomenik desetogodišnjega Aurelija Januarina, sina vojničkoga tribuna legije *II Adiutrix* Aurelija Januarija. Epitaf toga spomenika poznat je od 1880. i često je spomenut u literaturi u vojničkom kontekstu povezanom s navedenom legijom, ali dosad nije doveden u vezu s nadgrobnim kamenom koji se čuva u Arheološkom muzeju u Zagrebu. U ovome radu spomenik se analizira u svom ukupnom povijesnom i arheološkom kontekstu i datira u zadnju trećinu 3. stoljeća. Usto, raspravlja se o naravi vojničkoga utvrđenja u Dobrincima i njegovoj vezi s legijom *II Adiutrix*.

Ključne riječi: *Aurelius Ianuarius*, nadgrobní spomenik, *Legio II Adiutrix*, Dobrinci, *Caput Bassianense*

UDK: 904(497.5 Dobrinci):726.825

Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 25. travnja 2017.

Uvod

Nadam se da će mi salonitanska muza Duje Rendića-Miočevića oprostiti što sam joj u mediteransko okrilje unijela panonsku temu koja nema dodira sa Salonom; dragi profesor to sigurno ne bi zamjerio. Njemu, kojemu ni panonske teme nisu bile posve strane, posvećujem ovaj prilog sa zahvalnošću i odanošću koja ne blijedi s protokom godina. Uvijek se rado prisjećam rečenice koju je on izgovorio 1983. u oproštajnom predavanju na Filozofskom fakultetu u Zagrebu prilikom odlaska u mirovinu. Bio je to zapravo savjet upućen prije svega njegovim tadašnjim studentima, ali i bivšima poput mene, tada na početku rada u struci. Rečenica je glasila otprilike: »Ništa ne uzimajte zdravo za gotovo, sve provjeravajte, pa i sami sebe.« Mislio je dakako i na tekstove iz kojih crpimo i na one koje pritom sami pišemo. Da bi se mogao razumjeti odjek takve rečenice na razmišljanje studenata ili stručnjaka na početku radnoga vijeka u 1980-ima, treba se prisjetiti da smo u ono vrijeme iz studentskih klupa izlazili sa zabudom da su osnovna znanja koja smo usvojili većinom bila trajna i da je na njima bilo moguće graditi praktički bez provjere. Bilo je to naime vrijeme u kojemu postmoderna u civilizacijskom smislu i postprocesualna arheologija još nisu bile obilježile društvo u cjelini i arheološku struku; prva će uskoro donijeti sveopću relativizaciju, a druga sumnju u

mnoga prihvaćena znanja, prouzročenu eksponencijalnim umnožavanjem građe i podataka. Iz toga se dade zaključiti da je Duje Rendić-Miočević bio ispred svoga vremena ne samo u pojedinim stručno-znanstvenim temama nego i u odgojno-nastavnom pristupu. Kako god bilo, rečenica izrečena toga dana toliko me se dojmila da je s vremenom postala svojevrsna misao vodilja moga stručnog rada. Nažalost, taj ideal bilo je lakše iznevjeriti negoli dosljedno ga se pridržavati pa se to dogodilo upravo sa spomenikom koji je tema ovoga priloga i koji ću stoga ovdje raspraviti detaljno, ispravljajući pritom pogrešku u vezi s njegovim podrijetlom načinjenu u prethodnim radovima.

»Otkrivanje« podrijetla nadgrobnoga spomenika obitelji Aurelija Januarija

Prikupljajući građu za rad o rimskim stelama sjeverozapadne Hrvatske za skup *Sepulkralna skulptura zapadnog Ilirika i susjednih oblasti u doba Rimskog Carstva*, koji su 2009. u Splitu organizirali Nenad Cambi i Guntram Koch, u lapidariju AMZ-a naišla sam na dva meni dotad nepoznata mramorna nadgrobná spomenika s reljefnim portretima pokojnika, od kojih je jedan imao i sačuvan epitaf; ni arheolozi u Muzeju nisu znali njihovo podrijetlo. Oba sam spomenika preliminarno nazvala stelama,

premda je samo za ulomak bez natpisa bilo jasno da je to portretna niša nadgrobne stele (sl. 1), dok se onaj s natpisom (sl. 2) ipak činio drugom vrstom grobnoga spomenika, o čemu će još biti riječi. Ograničivši izbor na hrvatski dio provincije Panonije radi tipologije spomenika, u potrazi za podatkom o podrijetlu krenula sam od članaka Josipa Brunšmida objedinjenih u internoj muzejskoj publikaciji *Kameni spomenici Hrvatskoga narodnog muzeja u Zagrebu* (1904. – 1911.).¹ Postojalo je nekoliko mogućih obrazloženja za to što ni jednoga od dvaju spomenika nema u navedenoj knjizi, u kojoj su svakako trebali biti ako su stigli u Muzej do 1911. Da su, primjerice, u AMZ došli između 1911. i 1938., morali bi potjecati iz istočnoga dijela sjeverne Hrvatske, a nakon 1938. mogli su biti od bilo kuda. Potonje proizlazi iz publikacije Viktora Hoffillera i Balduina Sarije (1938.), s obzirom na podatak da je u toj knjizi obuhvaćena samo građa iz hrvatskoga dijela Gornje Panonije. Pregledavanje inventarne knjige AMZ-a, koja počinje 1930., nije dalo rezultata. Zbog ograničenoga

Slika 1
Portretna niša stele iz Daruvara (AMZ, snimio Igor Krajcar)

Slika 2
Ugradbeni portretni reljef obitelji Aurelija Januarija iz Dobrinaca (AMZ, snimio Igor Krajcar)

¹ Sastavni dijelovi te interne publikacije mogu se kao posebni prilozi naći u odgovarajućim brojevima *Vjesnika Arheološkog muzeja u Zagrebu* (tada *Vjesnika Hrvatskoga arheološkoga društva*).

vremena vezanog uz pripreme za spomenuti skup u Splitu odgodila sam detaljniju analizu i potpunu objavu obaju spomenika, ali sam ih na dva različita skupa, 2009. i 2010., spomenula kao građu koja najvjerojatnije potječe s nepoznatih nalazišta iz sjeverne Hrvatske.²

U vrijeme kad sam prvi put uočila dva spomenika, onaj s natpisom bio je dobrim dijelom skriven drugim kamenom, ali se ipak mogao nazrijeti drugi redak epitafa s imenom Aurelija Januarina. Usprkos tome, nisam provjerala CIL ili neku suvremenu internetsku epigrafsku bazu podataka na njemu utemeljenih, smatrajući da se ondje neće naći panonski spomenik kojega nema u Brunšmidovoj građi, s obzirom na to da ona seže do 2011., a da je CIL 3 zaključen 1902. To je bila ključna pogreška; trebalo je provjeravati upravo te izvore. Kao što je već spomenuto, u knjizi unosa AMZ-a, koja počinje 1930., traženoga spomenika nije bilo, a nije ga bilo ni u arhivskim podatcima pod naslovima *Bassianae* i *Dobrinci*. Trebalo je, međutim, pretražiti sve arhivske knjige AMZ-a, uključujući i rjeđe konzultirane sporedne »rukavce« te dokumentacije. Kako god bilo, traženi podatak naposljetku sam saznala slučajno, prelistavajući 2013. najstarije brojeve muzejskoga glasila radi neke posve druge teme. U broju II.1. iz 1880., na strani 31, pogled mi je privukao drugi redak ondje donesenoga natpisa koji počinje riječima *Aur. Ianuarino!* Krajem te iste 2013. godine dočekalo me još jedno iznenađenje. Te je godine naime započelo snimanje kamenih spomenika iz AMZ-a za internetsku bazu podataka *Ubi erat lupa* na kojoj je ubrzo spomenik iz Dobrinaca osvanuo sa slikom i podatkom o mjestu nalaza (br. 4361), a kao izvor navedeni su CIL 3, 10208 i internetska baza podataka EDCS (Epigraphische Datenbank Clauss / Slaby, br. 29300073).

Kratki Brunšmidov osvrt na Januarinov spomenik 1880. ostavio je nerazriješenim podatak o vremenu njegova prisprijeća u AMZ, pri čemu je dodatnu zabunu unio autorov podatak da je kamen nabavljen za Muzej. To se međutim tada sigurno nije dogodilo jer se po Šimi Ljubiću spomenik još 1883. nalazio u dvorištu Milana Vukajlovića u Dobrincima; isti podatak 1902. prenosi i CIL.³ Dvojbu koju sam neko vrijeme uzaludno pokušala razriješiti usklađivanjem različitih podataka o tome do kada

su spomenici iz srpskoga dijela Srijema pristizali u AMZ, što se događalo do kasnih 1920-ih godina premda za to više nije postojao pravni okvir, konačno je razriješila Ana Solter, voditeljica Odjela za dokumentaciju AMZ-a. Ona se prisjetila da osim glavnoga arhivskog korpusa AMZ postoji i arhivska serija *Muzejski interesi* u kojoj uistinu u sveščici pod nazivom *Kameni spomenici po selima sriemske Županije, doprema istih u muzej* stoji podatak da je jedan spomenik 1915. otkupljen od Milana Vukajlovića u čijem se dvorištu u Dobrincima nalazio od 1880. do 1915. Detalji iz nekoliko dopisa u vezi s tim događajem ne ostavljaju nikakve dvojbe o tome da je riječ upravo o spomeniku obitelji Aurelija Januarija.

Treba napomenuti da po svemu sudeći ni autori iz Srbije koji su se bavili bilo rimskom vojskom bilo kamenim spomenicima s prostora današnje Srbije, i od 1967. nadalje u nekoliko navrata spominjali Januarijev spomenik, nisu znali da je on u AMZ-u. U objavama u CIL-u iz 1902., kao i u onim starijima na koje se CIL poziva, mogli su pročitati jedino to da su u portretnoj niši prikazana poprsja žene, muškarca i djeteta.⁴ Međutim, ni jedan autor koji nakon 1902. spominje taj natpis ne osvrće se na spomenik u cjelini, tako da se čini kao da se nitko nije ni zapitao postoji li on i gdje se nalazi. Vjerojatnijim se čini da nisu znali da spomenik postoji negoli da taj podatak nisu smatrali važnim.⁵

Arheološki i povijesni kontekst nalaza

Kao mjesto nalaza grobnoga spomenika obitelji Aurelija Januarija i na *Lupi* (br. 4361) i u bazi podataka EDCS (br. 29300073) navode se Donji Petrovci pa nije jasno zašto je zanemaren točan podatak iz CIL-a (3, 10208) po kojemu stela potječe iz Dobrinaca. Koji god da je razlog tome, pogreška nije toliko velika jer se u Donjim Petrovcima locira kolonija *Bassianae*, dok se u Dobrincima, 3 km zapadno, smješta rimsko vojničko utvrđeno *Caput Bassianense*. Na ovu temu vratit ćemo se nakon epigrafske analize natpisa koji otkriva podatke neophodne za razmatranje o povijesnom kontekstu nalaza.

Natpis (sl. 3.) glasi: *D(is) M(anibus) / Aur(elio) Ianuarino q(ui) vix(it) ann(os) X / Aur(elius) Ianuarius trib(unus) leg(ionis) II Adiutr(icis) / [et Au]r(elia) Valentina filio carissi / ⁵mo et sibi vivi posuerunt.*

2 B. Migotti 2013a, str. 266, sl. 12; B. Migotti 2013b, str. 309, 318 (S 34). Inače, prvi od dvaju spomenika, portretnu nišu nadgrobne stele, naknadno sam prepoznala kao crtež u radu Berislava Schejbala (2004, str. 112, fig. 16), iz čega je postalo jasno da je nađena na području Daruvara (*Aquae Balissae*).

3 Š. Ljubić 1883, str. 66; CIL 3, 10208.

4 J. Brunšmid 1880; J. Brunšmid – W. Kubitschek 1880; Š. Ljubić 1883.

5 S. Dužanić 1968, str. 88; M. Milin 2004, str. 256, 258; V. Dautova-Ruševljan – M. Vujović 2006, str. 23. Znakovito je da ni Velika Dautova-Ruševljan, koja je u vrijeme izrade naknadno objavljenoga doktorskoga rada (1883, str. 19-22) boravila u AMZ-u, nije znala da spomenik obitelji Aurelija Januarija postoji i da se čuva upravo u toj ustanovi.

Usprkos djelomične oštećenosti natpisa, njegovo čitanje nije sporno jer je sastavljen na jednostavan i uobičajen način. Prema tome, vojnički tribun legije *II Adiutrix* Aurelije Januarije i supruga mu Aurelija Valentina podigli su za života nadgrobni spomenik sebi samima i sinu Aureliju Januarinu, umrlome u dobi od 10 godina.

Mjesto nalaza stele i legijska pripadnost vlasnika imaju zajednički kontekst, premda on nije posve jednoznačan ni lišen dvojbenih elemenata i nedokazanih pretpostavki. Naime, neupitnim se smatra podatak da je legija *II Adiutrix* od početka 2. stoljeća imala stalni logor u Akvinku.⁶ S druge strane, od početka 20. stoljeća u arheološkoj se literaturi na ovaj ili onaj način provlači tvrdnja o značajnoj prisutnosti spomenute legije od kraja 1. do kraja 3. stoljeća u jugoistočnome dijelu donje Panonije, dakle na prostoru kolonija *Sirmium* i *Bassianae*. Ta se pretpostavka temelji epigrafskim spomenicima, vojničkim diplomama, pečatima na opekama te Galijenovu legijskom novcu.⁷ Što se Sirmija tiče, pojedini autori skloni su prihvatiti mogućnost boravka te legije ondje potkraj 1. stoljeća, ali ne i dalje, dok drugi posve odbijaju takvu mogućnost, kao i mogućnost boravka pojedinih dijelova legije *II Adiutrix* u tom gradu u kasnijem razdoblju.⁸ Ta je tema nezahvalna za raspravu jer u literaturi nije dovoljno naznačena razlika između boravka legije ili pak privremene, odnosno povremene prisutnosti nekoga njezina odjeljenja, o čemu će još biti riječi u vezi s pretpostavljenim boravkom legije *II Adiutrix* u vojničkom utvrđenju *Caput Bassianense*. Kolonija *Bassianae* bila je u Donjim Petrovcima, 29 km istočno od Sremske Mitrovice.⁹ U ovome nam je kontekstu, međutim, osobito zanimljiv rimski vojnički logor *Caput Bassianense* ustanovljen na temelju ostataka fortifikacijske arhitekture, građevinskoga materijala i pokretnih nalaza na lokalitetu Solnoku u Dobrincima, 3 km jugozapadno od Donjih Petrovaca.¹⁰ U srpskoj arheološkoj literaturi to se utvrđenje neupitno povezuje sa smještajem odreda legije *II Adiutrix* u kontinuitetu od 1./2. stoljeća do 4.

stoljeća, a neki autori u njemu vide i sjedište te legije. Na prisutnost spomenute legije u logoru na mjestu Dobrinaca uistinu upućuje arheološka građa, prije svega natpisi na zavjetnim i grobnim spomenicima te opeke sa žigom legije.¹¹ Legijske opeke svjedoče o tome da su vojnici legije *II Adiutrix* najvjerojatnije sudjelovali u gradnji utvrđenja u 2. stoljeću i u njegovoj obnovi u 3. stoljeću.¹² Na njihovu prisutnost upućuju i četiri vojnička natpisa s područja *Caput Bassianense*, ili posredno s njime povezana, jer je samo jedan od njih veteranski (zavjetna ara Aurelija Supera iz okolice Stare Pazove), dok tri grobna natpisa pripadaju aktivnim vojnicima (epitafi Aurelija Januarina iz Dobrinaca i Elija Celzina iz Šimanovaca te kenotaf Pineta iz Glavatičeva).¹³

Ipak, mnoga pitanja povezana s kontinuiranom prisutnošću legije *II Adiutrix* u *Caput Bassianense* i dalje ostaju bez konačnih odgovora zato što nema dovoljno konkretnih podataka, a postojeći se mogu tumačiti na različite načine. Osnovno je pitanje koji i koliki dijelovi te legije su bili smješteni u logoru na mjestu Dobrinaca jer se taj podatak ne navodi ni u jednom od prije spomenutih vojničkih natpisa. U njima se imenuje jedino legija u cjelini, što otvara mogućnost za različita tumačenja. Primjerice, S. Dušanić je u prvom osvrtu na to pitanje pretpostavio veksilaciju.¹⁴ U tom slučaju ostalo bi nejasno kako pomiriti dulji boravak legijske veksilacije na jednome mjestu jer su takvi odredi stvarani *ad hoc* i za privremene zadatke koji su mogli trajati nekoliko godina ili možda čak desetljeća, ali ne i stoljeća.¹⁵ Teoretski, odgovor bi se mogao potražiti u promjenama djelovanja i naravi veksilacijskih odreda koje se naziru već od Markomanskih ratova, a do izražaja dolaze osobito u 3. stoljeću. U to su se vrijeme, radi dugotrajnijih uzastopnih izbjivanja iz svojih matičnih legija zbog čestih marševa i održavanja stanja pripravnosti za očekivane zadatke, veksilacije znale gotovo osamostaliti od matičnih legija, ponekad u tolikoj mjeri da su se doživljavale kao samostalne legije.¹⁶ Budući da

6 M. Mirković 1962, str. 319; B. Lörinz 2000, str. 161-162.

7 E. Ritterling 1925, str. 1448, 1452; M. Mirković 1962, str. 321-322; S. Dušanić 1967, str. 69; S. Dušanić 1968, str. 88-90; M. Petrović 1995, str. 222; M. Milin 2004, str. 258; V. Dautova-Ruševljan – M. Vujović 2006, str. 22; M. Đorđević 2007, str. 48.

8 M. Mirković 2006, str. 50; B. Lörinz 2000, str. 161-162; N. Hanel 2011, str. 397; I. Radman-Livaja 2012, str. 176.

9 M. Milin 2004; M. Đorđević 2007, str. 45-47.

10 M. Petrović 1995; M. Đorđević 2007, str. 47-49.

11 M. Mirković 1962, str. 321-322; S. Dušanić 1967, str. 69; S. Dušanić 1968, str. 88-90; M. Petrović 1995, str. 222; П. Петровић 1995, str. 11; M. Milin 2004, str. 258; V. Dautova-Ruševljan – M. Vujović 2006, str. 22; M. Đorđević 2007, str. 48.

12 Usp. M. Đorđević 2007, str. 48.

13 O navedenim natpisima vidi S. Dušanić 1968, str. 88-90; M. Milin 2004, str. 256, bilj. 37, str. 258; I. Matijević 2012, str. 64. U pregledu stanovništva fruškogorskoga područja, u kojemu se inače navode nalazi iz Dobrinaca i Donjih Petrovaca, Milena Dušanić (1995, str. 38-47) ovdje raspravljani spomenik ne spominje.

14 S. Dušanić 1967, str. 70.

15 R. Saxer 1967, str. 3, 64, 86, *passim*; Y. Le Bohec 1994, 30-31, *passim*.

16 R. Saxer 1967, str. 124; K. Strobel 2011, str. 270-271.

Slika 3

Epitaf sa spomenika obitelji Aurelija Januarija iz Dobrinaca (Lupa 4361, snimio Ortolf Harl)

ovime ulazimo u »sivu«, povijesno i arheološki nedovoljno rasvijetljenu zonu vojnoga zakonodavstva, izostaju jasne predodžbe o tome kako su se tako osamostaljene veksilacije nazivale, odnosno kako bismo ih prepoznali i njihove natpise razlikovali od natpisa vojnika istoimene matične legije. Kako god bilo, malo je vjerojatno da su opisane prilike bile razlog nespominjanja naravi odreda smještenih u *Caput Bassianense*, tim više što se nikakva veksilacija ni bilo koja druga određena postrojba legije *II Adiutrix* ne navodi u vojničkim natpisima u jugoistočnoj Panoniji u 2. i 3. stoljeću. Prema tome, čini se da je sigurnije zadovoljiti se pristupom kojem je naknadno pribjegao S. Dušanić govoreći o »izvjesnim odredima« spomenute legije, a za njegovim primjerom povelu su se i drugi autori, s manjim nijansama u iznošenju pretpostavki.¹⁷ U konačnici, ostaje otvoreno pitanje jesu li pretpostavljeni odredi iste legije dolazili u logor *Caput Bassianense* u više navrata tijekom puna tri stoljeća, i s kakvim zadacima, ili su tamo boravili neprekidno, možda u povremeno izmijenjenom sastavu. Neodgovorenim ostaje još jedno ključno pitanje: za kakve je točno potrebe legija *II Adiutrix* gradila taj logor? Naime, veličina utvrđenja u Dobrincima iznosi oko 18,25 ha, što uvelike prelazi površinu koja se povezuje s potrebama pomoćnih jedinica i/ili privremenih odreda.¹⁸

Pretpostavku o legijskom logoru na mjestu Dobrinaca S. Dušanić je temeljio na natpisima, ali i na obrisima tada djelomice otkrivene vojne arhitekture, koja je naknadno istražena u znatno većoj mjeri otkrivajući i dotad nepoznate detalje. Ta su istraživanja ponukala M. Petrovića da podrži Dušanićevu pretpostavku o utvrđenju *Caput Bassianense* kao logoru koji je već u prvoj polovini 1. stoljeća sagradila legija *II Adiutrix* za potrebe smještaja svojih odreda prije formiranja stalnoga legijskog logora u Akvinku.¹⁹ Čini se da je to mišljenje osamljeno jer se u pravilu kao moguće mjesto logora te legije prije odlaska u Akvink spominje Sirmij, a kao vrijeme gradnje logora *Caput Bassianense* navodi se 2. stoljeće.²⁰ Po svemu sudeći potonji je logor legija *II Adiutrix* gradila ne kao svoje matično sjedište, već kao sjedište za smještaj veće posade sastavljene vjerojatno od različitih jedinica, ali s jasnom predodžbom o strategiji zaštite osjetljivog prostora jugoistočne Panonije u zaleđu *limesa*. Na takvu rekonstrukciju vojničkoga konteksta *Caput Bassianense* posredno upućuje i činjenica da je na području Basijana posvjedočena prisutnost vojnika različitih pomoćnih jedinica od kraja 1. stoljeća do u drugu polovinu 4. stoljeća.²¹

Da zaključimo: boravak postrojbi legije *II Adiutrix* u logoru *Caput Bassianense* u 2. i 3. stoljeću posvjedočen je

17 S. Dušanić 1968, str. 89; M. Petrović 1995, str. 222. M. Đorđević (1995, st. 48) *Caput Bassianense* spominje kao sjedište legije, a V. Dautova-Ruševljan i M. Vujović (2006, str. 22) navode mogućnost da je ondje bio privremeni logor legije za boravak njezinih »pojedinih jedinica«.

18 Usp. M. Petrović 1995, str. 223; M. Đorđević 2007, str. 48; N. Hanel 2011, str. 408.

19 S. Dušanić 1968, str. 89; M. Petrović 1995, str. 222-223. Pretpostavku o legijskom logoru odbija M. Milin (2004, str. 262).

20 O Sirmiju kao mogućem sjedištu legije vidi B. Lörinz 2000, str. 161-162; N. Hanel 2011, str. 397; I. Radman-Livaja 2012, str. 176, a o vremenu gradnje logora *Caput Bassianense* M. Đorđević 2007, str. 48.

21 S. Dušanić 1968; M. Milin 2004, str. 258-260.

arheološkom građom, pri čemu bi se jača prisutnost legijskih postrojbi u drugoj polovini 3. stoljeća, kada je načinjen spomenik obitelji Aurelija Januarija (vidi niže), mogla povezati s bilo kojim od tadašnjih upada barbarskih naroda na taj dio *limesa*.²² Inače, S. Dušanić je epitaf Aurelija Januarina stavio među one koji nisu valjani kao dokazi da je legijski odred kojim je zapovijedao njegov otac, vojnički tribun Aurelije Januarije, bio prisutan na području Basijana, odnosno logora *Caput Bassianense*. Obrazložio je to pretpostavkom da je taj ukop mogao biti uvjetovan posve privatnim razlozima, odnosno da su Aurelije Januarije ili njegova supruga bili podrijetlom iz Basijana.²³ Takvo podrijetlo jednoga od njih uistinu je vjerojatno, na što upućuje činjenica da su roditelji pokopali sina u mjestu u kojem je otac službeno boravio, ali su istovremeno podigli spomenik i za sebe. Može se pretpostaviti da se otac, kao vojnički tribun koji je u konačnici stremio građanskoj karijeri, u toj ulozi vidio upravo u rodnom kraju svome ili svoje supruge.²⁴ U svakom slučaju, posrijedi je natpis službujućega vojnika koji stoga ipak upućuje na prisutnost postrojbi odnosno legije na području gdje je spomenik podignut.

Strukturalna i likovna analiza spomenika

Veličina sačuvanoga dijela spomenika jest sljedeća: visina 75 cm, širina 74 cm, debljina 18,5 cm. U prethodnim usputnim spominjanjima nazvala sam ga stelom, premda ne bez dvojbi oko takvog određenja.²⁵ Čini se da je J. Brunšmid, opisujući taj spomenik kao posve mlad i još nediplomirani arheolog, shvatio da posrijedi nije stela pa ga je nazvao cipom (*cippus*), premda ni debljina kamena, a ni njegov oblik, ne upućuju na takvo određenje.²⁶ Asocijaciju na stelu pak izazivaju istovjetni unutrašnji strukturni elemente – pravokutna portretna niša i natpisno polje ispod nje. Ipak, sličnost je samo formalna, a razlika suštinska jer je stela u svojoj ukupnosti, a najčešće i u pojedinačnim elementima, okomito izduljen pločasti blok razmjerno male debljine namijenjen stajanju u slobodnom prostoru, dok je nadgrobni kamen obitelji Aurelija Januarija spomenik strukturiran vodoravno, dakle širine veće od visine, i namijenjen uzidavanju u grobnu građevinu ili pak ogradni zid uokolo takvog zdanja. Ta vrsta nadgrobna

spomenika bila je omiljena među oslobođenicima kasno-republičkoga i ranocarskoga razdoblja u južnoj i srednjoj Italiji, uključujući i grad Rim, dok je u sjevernoj Italiji bio razmjerno rijedak. U Italiji je trajao do antoninskoga doba, a otprilike u to vrijeme pojavio se u zapadnim provincijama Carstva, uključujući Dalmaciju, Norik i Panoniju.²⁷ Terminologija te vrste nadgrobna spomenika u stručnoj literaturi na stranim jezicima nije usustavljena i vrvi nizom varijanti koje se nedosljedno upotrebljavaju čak i u istom tekstu (*lastra funeraria*, *lastra policonica*, *niccia a cassetta*, *rilievo a cassetta*, *rilievo funerario*, *Grabrelief*, *Kastenstein*, *Nischenportät*, *Porträtplatte*, *Porträtrelief*, *Reliefplatte*, *built-in grave relief*, *group portraits*, *funerary relief*, *rectangular slab carved with portraits*). U Hrvatskoj se opisanom vrstom spomenika zauzeto bavio jedino Dražen Maršić, obrazlažući detaljno i metodološki uvjerljivo svoj prijedlog naziva: ugradbeni portretni reljef.²⁸ Inače, treba napomenuti da su u provincijama Noriku i Panoniji prepoznate dvije strukturalno različite inačice ugradbenoga portretnog reljefa: 1. reljefne ploče kao dijelovi edikula spojeni s tijelom spomenika pomoću rupa i odgovarajućih kovinskih spojnih elemenata; 2. reljefne ploče žbukom uzidane u građevinu ili grobnu ogradu.²⁹ Varijanta pak koju susrećemo na spomeniku iz Dobrinaca neuobičajena je i ne spominje se u meni poznatoj literaturi. Na užim stranama kamene ploče (bočnima te gornjoj i donjoj), gdje bi se trebali nalaziti spojni elementi ili njihovi tragovi, nikakvih ostataka nema, površine su glatke, odnosno neznatno grublje obrađene od prednje strane. Naprotiv, na neobrađenoj stražnjoj plohi raštrkane su radije negoli raspoređene četiri nepravilne udubine sastavljene od unutrašnjega dubljeg dijela i vanjskoga pličeg; potonji upućuje na naknadne zahvate (sl. 4). Tri su udubine pravokutne, a jedna okruglasta, dubine im se kreću od 4,5 do 5,5 cm. Najpravičnije su i naizgled smisljeno raspoređene dvije gornje (veličine 8 x 6 cm / 12 x 16 cm; 5,5 x 7,5 cm / 14 x 16 cm); ona uz lijevi rub (5 x 4 cm, vanjsko udubljenje oštećeno) djeluje kao neuspjelo pokušaj, naknadno zamijenjen rupom pri donjem rubu (7,7 x 8,5 cm, vanjski promjer 15 cm). Iz svega proizlazi da je spomenik bio uzidan, odnosno svojom poledinom priključen na zidnu podlogu. Bilo bi vrijedno

22 S. Dušanić 1967, str. 71-72; M. Petrović 1995, str. 225; M. Mirković 2006, str. 62-65.

23 S. Dušanić 1968, str. 89.

24 O karijeri vojničkoga tribuna vidi L. Keppie 2005, str. 176-178; B. Campbel 1994, str. 56-57.

25 Usp. bilj. 2.

26 J. Brunšmid – W. Kubitschek 1880, str. 114.

27 D. Maršić 2009, str. 11-18; B. Migotti 2012, str. 389 (s literaturom).

28 D. Maršić 2009, str. 18; B. Migotti 2012, str. 389.

29 G. Kremer 2001, str. 81-83, 325, kat. I.24-27; str. 160-161, 360, kat. I.182-183; Ch. Ertel 2010, str. 101, 116-117 (Nr. 45, 46, Taf. 11.4-5), *passim*.

istražiti je li to zaista jedinstven konstruktivni postupak s ugradbenim portretnim reljefom ili je možda zabilježen i drugdje. Jedno je sigurno: nigdje to nije bio uobičajeni način ugrađivanja portretnih reljefa u grobne građevine.

Slika 4
Pogleđina spomenika obitelji Aurelija Januarija iz Dobrinaca
(snimio Igor Krajcar)

Reljefna niša (sl. 5) i natpisno polje omeđeni su oblim glatkim rubovima, a pozadina niše je nepravilna s udubljenjima oko likova i preostalom ravnom površinom. Likovi su raspoređeni na način uobičajen kod obiteljskih prizora s djecom: lijevo je majka, desno otac, a ispred njih u sredini sin, naizgled malo prevelik za desetogodišnjega dječaka; možda je ipak posrijedi fizička realnost, a moguće i neumješnost klesara, ali nije isključena ni takozvana psihološka perspektiva koja ističe osobu pokojnika. Aurelija Valentina odjevena je u tuniku i palu. Tuniku odlikuje zadebljao izrez tijesno priljubljen uz korijen vrata, pri čemu je tkanina izvedena kao glatka površina bez ijednoga nabora koji bi dao naslutiti oblik grudiju portretirane žene ili mekoću tkanja, što je prilično neuobičajen način prikazivanja toga odjevnog predmeta u antičkoj grobnoj portretistici, pa i onoj provincijalnoj. Pala je, naprotiv, prikazana debelim i krutim naborima međusobno odvojenima dubokim žljebovima. Vrat je razmjerno kratak, ali ipak vitak, a ovalno lice u najvećem je dijelu otučeno, tako da se portretne crte ne razabiru. Ni frizura nije potpuno jasna s obzirom na to da je oštećena na tjemenu. Sprijeda se dobro razabire srednji razdjeljak i pramenovi koji se blago valovito spuštaju niz obraze slijedeći oblik lica i dopirući do gornje trećine vrata. Uši se ne vide, ali se radi oštećenosti ne može pouzdano utvrditi jesu li bile pokrivene kosom ili su otučene; ipak, nazire se desno, posve otkriveno

Slika 5
Portretna niša spomenika obitelji Aurelija Januarija iz Dobrinaca (snimio Igor Krajcar)

uho. Oštećenje na tjemenu i na gornjem rubu niše ostavlja dojam kao da je kosa na tome dijelu počesljana u dva vodoravna sloja, donji širi a gornji uži, koji bi zajedno s kosom na čelu činili tri vodoravna »kata«. To je međutim privid koji je osobito izražen na fotografiji, dok se uživo ne razabire. Prema tome, Aurelija Valentina najvjerojatnije je prikazana s frizurom sastavljenom od široke pletenice presavijene na zatiljku i podignute na tjeme. Pritom se dio pletenice svija uz vrat i obraze, dok jer sprijeda složen kao razmjerno nizak zamotuljak razvučen cijelom širinom tjemena. U osnovi to je način češljanja carice Trankviline (*Furia Sabinia Tranquillina*), supruge Gordijana III. (238. – 244.), koji se oponašao u ženskom nadgrobnom portretu u čitavoj drugoj polovini 3. stoljeća.³⁰ Postoji i manja mogućnost da je pletenica na vrhu tjemena privid stvoren oštećenjem kamena, što znači da bi posrijedi bila frizura s pletenicom presavijenom i prihvaćenom na zatiljku; takva frizura traje od severskoga razdoblja do otprilike sredine 3. stoljeća.³¹

Otac i sin prikazani su vrlo slično; obojica nose tuniku s vratnim zadebljanjem kao u Aurelije Valentine, a poviše nje ogrtač prikopčan na desnom ramenu okruglom kopčom. Ogrtač je kod obojice izveden posve jednako, s krutim i krajnje shematiziranim naborima koji su na lijevoj ruci i grudima dočarani dubokim žlijebljenim V urezima, dok je dio koji pada niz desnu ruku izveden trima okomitim, usporednim polukružno-reljefnim prugama. Kada bi postojao samo prikaz tog odjevnog predmeta a ne i epitaf, bili bismo u dvojbi oko određivanja: *sagum* ili *paludamentum*. Takve dvojbe iz razumljivih razloga gotovo neizostavno prate pokušaje usklađivanja nazivlja odjeće u pisanim izvorima s odgovarajućim likovnim prikazima: opisi i nazivi u pisanim izvorima podjednako su mnogobrojni, a ponekad i proturječni i međusobno isprepleteni, kao što su i raznolike varijante odjevnih predmeta prikazane na grobnim spomenicima u provincijama. Sličan problem ne mimoilazi ni određivanje osnovnoga tipa vojničkoga ogrtača na kamenoj skulpturi. Razlika je naime određena bojom, a moguće i krojem, pri čemu je boja u pravilu izgubljena, dok je kroj na čitavim likovima ponekad moguće uočiti. Za

razliku od *saguma*, čiji je donji rub bio krojen ravno, kod paludamenta on je mogao biti zaobljen, premda to nije bilo pravilo. Nadalje, dok je *sagum* rađen u smeđim nijansama, paludament je bio bijele ili crvene boje.³² Premda ništa od ovoga dvoga ne možemo vidjeti na razmatranom prizoru, epitaf otkriva da je ogrtač Aurelija Januarija po svoj prilici bio paludament bijele boje. *Paludamentum* su, naime, nosili viši vojnički zapovjednici statusa legijskoga tribuna i višega, dok je *sagum* pripadao običnim vojnicima i centurionima, s time da je crvena boja po svoj prilici bila određena za cara i legate, dakle vojne zapovjednike senatorskoga staleža, a bijela za tribune viteškoga staleža. Nažalost, ni statusna razina prepoznavanja tipa vojničkoga ogrtača nije posve pouzdana; postoje različita mišljenja i opća suglasnost da je teško točno odrediti vojničke simbole ranga na temelju odjeće, što podrazumijeva i ogrtač i tuniku.³³ U ovom slučaju pitanje boje prikazanoga ogrtača usloznjava se time što su tribuni mogli biti i viteškoga i senatorskoga staleža, pri čemu je tribun senatorskoga ranga trebao nosio crveni paludament i tuniku sa širokom trakom (*tunica laticlavica, tribunus laticlavicus*), a onaj viteškoga reda bijeli paludament i tuniku ukrašenu uskom trakom (*tunica angusticlavica, tribunus angusticlavicus*).³⁴ Budući da su, u skladu s općim trendom uklanjanja vojnih zapovjednika iz redova senatorske klase oko sredine 3. stoljeća, svi vojnički tribuni bili viteškoga staleža, bio je to i Aurelije Januarije, što znači da je njegov paludament najvjerojatnije bio bijele boje.³⁵ Veći dio tribunova lica otučen je, ali su ipak vidljivi zaobljena crta gornjih kapaka i korijen nosa, kao i obraslost obraza i brade kratkim dlakama koje slijede obris ovalnoga izduženog lica. Tjeme, koje vrškom probija okvir niše, blago je zaobljeno i pokriveno tijesno priljubljenom kalotom kratke kose, ravne na čelu a uvučene na sljepoočnicama; razabiru se i dva ili čak tri reda kratkih, usporednih, okomitih ureza kojima je naznačena unutrašnja struktura pramenova. Uši su razmjerno malene, visoko postavljene i stršeće. Nema dvojbe da je posrijedi fizionomija vojničkih careva iz druge polovine 3. stoljeća, a osobito Aurelijana (270. – 275.) i Proba (276. – 282.).³⁶ Dječak se fizionomijski razlikuje od oca nedostatkom brade, nešto širim i oblijim licem na kojemu

30 M. Bergmann 1977, str. 90, 98, tab. 7: 3, 4, tab. 31: 3-5, Münztafel 1: 3; A. T. Croom 2002, str. 104, sl. 48: 20; N. Cambi 2005, str. 75-76, br. 118, br. 120.

31 M. Bergmann 1977, str. 29-30, 39-41, tab. 7: 1, 2, 5, 6, tab. 8: 1-6; M. Wegner – J. Bracker – W. Real 1979, 51-56, tab. 23; K. de Kersauson 1996, str. 472-473, br. 221; A. T. Croom 2002, str. 102-104, sl. 47: 16, sl. 48: 17-18; D. Maršić 2014, str. 204, 208, sl. 1.

32 E. Pochmarski 2004, str. 571-578; B. Migotti 2011, str. 162-163 (s literaturom).

33 A. T. Croom 2002, str. 52; G. Sumner 2009, str. 71-96; A. Paetz gen. Schieck 2012, str. 95-97.

34 G. Sumner 2009, str. 72; A. Paetz gen. Schieck 2012, str. 95-97.

35 P. Southern 2001, str. 92; J. Fitz, 1994, str. 1101, 1118.

36 M. Bergmann 1977, str. 105-117, tab. 32: 1-4, tab. 33: 1-6; M. Wegner – J. Bracker – W. Real 1979, str. 30-41, 63-69, tab. 23, tab. 26; D. E. E. Kleiner 1992, str. 375-377, sl. 341-343; K. de Kersauson 1996, str. 464-516, br. 217-219, 234, 240, 241, 243, 245, 246; A. T. Croom 2002, str. 67, sl. 24: 8.

Slika 6
Detalj pilastra s istočnih vrata carske palače u Gamzigradu
(Lupa 5457, snimio Ortolf Harl)

dominira povelik trokutasti nos, geometrijski polukružnim ušnim školjkama, oblom crtom ruba kose na čelu te (razumljivim) nedostatkom uvlaka na sljepoočnicama.

Po portretnim odlikama oca obitelji spomenik je moguće datirati u zadnju trećinu 3. stoljeća, možda u godine 270-e i 280-e.³⁷ S time je u skladu i frizura majke, a i tehničko-stilske odlike reljefa koje su na izrazito niskoj razini klesarskoga umijeća čak i za provincijalne prilike. Likovi su kruti i uglasti, odjeća geometrizirana, a dječak prevelik s obzirom na dob. Pitanje koje uvijek lebdi nad takvim procjenama kad je riječ o kasnijem carskom razdoblju jest to je li posrijedi bio nedostatak klesarske sposobnosti ili želja za isticanjem grubih

oblika koji ostavljaju dojam težine i strogosti. Neke je razlikovne pojedinosti klesar ipak znao izraziti, primjerice deblju i težu tkaninu paludamenta s dubokim žljebovima i plošnom površinom, nasuprot laganijoj tkanini pale s nešto debljim i mekšim naborima, a slična sklonost primjećuje se i u različitoj izvedbi muških lica od ženskoga; potonje je, usprkos otučenosti, izvedeno mekše i prirodnije. Ako je u cjelini ipak posrijedi nedostatak klesarske sposobnosti, treba se pitati je li moguće da u Basijanama nije bilo sposobnijega majstora, čiji bi si rad Aurelije Januarije bio mogao priuštiti kad je već imao sredstava za mramorni spomenik.³⁸ U Rimskom Carstvu općenito, pa tako i u okviru noričko-panonske izrade i trgovine mramornim grobnim spomenicima, prevladavalo je trgovanje poluizrađevinama ili gotovim predmetima.³⁹ U ovom je pak slučaju nedvojbeno riječ o domaćoj radionici koja je na raspolaganju imala praznu mramornu ploču bez naznačene unutrašnje strukture, o čemu svjedoči podatak da portret Aurelija Januarija tjemenom lagano probija okvir. Na domaću radionicu (domaću u smislu širega jugoistočno-panonskoga i mezijuskoga prostora) upućuje i način prikazivanja vojničkih ogrtača oca i sina, koji geometrijskom stilizacijom neodoljivo podsjećaju na paludamente tetrahrijskih vladara s pilastra iz Galerijeve palače u Gamzigradu (*Felix Romuliana*) (sl. 6.).⁴⁰

Zahvala

Na korisnim mišljenjima i savjetima pri pisanju ovoga rada srdačno zahvaljujem Ivanu Radmanu-Livaji i Bojanu Djuriću, a na arhivskim podacima i ustupljenoj građi Ani Solter. Nakon uvida u recenzije, zahvaljujem i recenzentima na korisnim primjedbama koje su poboljšale ovaj rad.

Napomena

Ovaj je rad financirala Hrvatska zaklada za znanost projektom *Rimski grobni spomenici jugozapadne Panonije u svome materijalnom, religijskom i društvenom kontekstu* (IP-2014-09-4632) glavnoga istraživača B. Migotti.

37 Zanimljivo je da je i E. Ritterling (1925, str.1448) grobni spomenik obitelji Aurelija Januarija datirao u drugu polovinu 3. stoljeća, prema epigrafske osobine nisu dostatne za takvo datiranje. Prema tome, treba pretpostaviti da je vidio spomenik uživo ili barem njegovu fotografiju.

38 Uzorak za karakterizaciju mramora uzeli su Bojan Djurić i Harald Müller 2008. (B. Djurić 2013, str. 9, ZAG 039), a analiza je pokazala da je posrijedi mramor iz kamenoloma u Gummernu kod Zollfelda u Austriji (rimski *Virunum*). O većoj skupoći uvezenoga kamena, tim više što je posrijedi mramor, vidi B. Russell 2013, str. 15-16, 33.

39 B. Djurić – H. Müller 2009, str. 118; B. Russel 2013, 170.

40 D. Srećević 1991, str. 182, tab. III: 1.

Kratice

- AMZ = Arheološki muzej u Zagrebu
- VHAD = Viestnik Hrvatskoga arheologičkoga društva, Zagreb
- Lupa = Friederike und Ortolf Harl, www.ubi-erat-lupa.org (Bilddatenbank zu antiken Steindenkmälern)
- ЗФФБ = Зворник Филозофског факултета, Београд

Literatura

- M. Bergmann 1977 Marianne Bergmann, *Studien zum römischen Porträt des 3. Jahrhunderts n. Chr.*, Bonn 1977.
- J. Brunšmid 1880 Josip Brunšmid, *Dopisi. Dobrinici*, VHAD II/1, Zagreb 1880, 30-31.
- J. Brunšmid – W. Kubitschek 1880 Josip Brunšmid – Wilhelm Kubitschek, *Bericht über eine Reise in die Gegend zwischen Essegg und Mitrovica*, Archäologisch-epigraphische Mitteilungen aus Österreich-Ungarn IV, Wien 1880, 97-124.
- N. Cambi 2000 Nenad Cambi, *Imago animi. Antički portret u Hrvatskoj*, Split 2000.
- A. T. Croom 2002 Alexandra T. Croom, *Roman Clothing and Fashion*, Stroud 2002.
- V. Dautova-Ruševljan 1993 Velika Dautova-Ruševljan, *Rimska kamena plastika u jugoslovenskom delu provincije Donje Panonije*, Novi Sad 1983.
- V. Dautova-Ruševljan – M. Vujović 2006 Velika Dautova-Ruševljan – Miroslav Vujović, *Roman Army in Srem / Rimska vojska u Sremu*, Novi Sad 2006.
- M. Душанић 1995 Милена Душанић, *Становништво Фрушкогорске области према епиграфским изворима*, Фрушка Гора у античко доба, Нови Сад 1995, 33-56.
- B. Djurić – H. Müller 2009 Bojan Djurić – Harald Müller, *White Marbles in Noricum and Pannonia: an Outline of the Roman Quarries and Their Products*, ASMOSIA VIII, Paris – Aix-en-Provence 2009, 111-127.
- B. Djurić 2013 Bojan Djurić, *Zagreb, Arheološki muzej: Proben der Steinmomumente*, (neobjavljeni izvještaj), Zagreb 2013.
- S. Dušanić 1967 Slobodan Dušanić, *Bassianae and its Territory*, Archaeologia Iugoslavica VIII, Beograd 1967, 67-81.
- С. Душанић 1968 Слободан Душанић, *Римска војска у источном Срему*, ЗФФБ X/1, Београд 1968, 87-108.
- M. Đorđević 2007 Maja Đorđević, *Arheološka nalazišta rimskog perioda u Vojvodini / Archeological Sites from the Roman Period in Vojvodina*, Beograd 2007.

- Ch. Ertel 2010 Christine Ertel (unter Mitwirkung von Margit Németh), *Bestandteile von römischen Grabbauten aus Aquincum und dem Limesabschnitt im Stadtgebiet von Budapest. Corpus signorum Imperii Romani. Ungarn, Band IX*, Budapest 2010.
- J. Fitz 1994 Jenő Fitz, *Verwaltung Pannoniens in der Römerzeit, III*, Budapest 1994.
- N. Hanel 2011 Norbert Hanel, *Military Camps, Canabae, and Vici, A Companion to the Roman Army*, Chichester 2011, 395-416.
- V. Hoffiller – B. Saria 1938 Viktor Hoffiller – Balduin Saria, *Antike Inschriften aus Jugoslawien, Heft 1. Noricum und Pannonia Superior*, Zagreb 1938.
- L. Keppie 1998 Lawrence Keppie, *The Making of the Roman Army from Republic to Empire*, London 1998.
- K. de Kersauson 1996 Kate de Kersauson, *Catalogue des portraits romains, Tome II. De l'année de la guerre civile (68-69 après J.-C.) à la fin de l'Empire*, Paris 1996.
- D. E. E. Kleiner 1992 Diana E. E. Kleiner, *Roman Sculpture*, New Haven – London 1992.
- G. Kremer 2001 Gabrielle Kremer, *Antike Grabbauten in Noricum. Katalog und Auswertung von Werkstücken als Beitrag zur Rekonstruktion und Typologie*, Wien 2001.
- Y. Le Bohec 1994 Yan Le Bohec, *The Imperial Roman Army*, London 1994.
- B. Lörinz 2000 Barnabás Lörinz, *Legio II adiutrix, Les légions de Rome sous le Haut-Empire, I*, Lyon 2000, 158-174.
- Š. Ljubić 1883 Šime Ljubić, *Arheologička izkapanja na Petrovačkoj gradini u Srijemu, gdje tobož starorimska Bassianis, VHAD V/1*, Zagreb 1883, 65-70.
- D. Maršić 2009 Dražen Maršić, *Ugradbeni i građevni portretni reljefi u Istriji i Dalmaciji*, Zadar 2009.
- D. Maršić 2014 Dražen Maršić, *Female Fashion on Late Antique Monuments from Salona (3rd – 4th c. A.D.)*, Akti XII. međunarodnog kolokvija o rimskoj provincijalnoj umjetnosti. Datiranje kamenih spomenika i kriteriji određivanja kronologije, Pula 2014, 203-210.
- I. Matijević 2012 Ivan Matijević, *Epigrafska potvrda pripadnika Legije druge pomoćnice (legio II Adiutrix) u Salonu, Tusculum 5, Solin 2012, 59-70.*
- B. Migotti 2011 Branka Migotti, *Vojnička nadgrobna stela severskog razdoblja iz Lobora*, *Archaeologia Adriatica* 3/2009, Zadar 2011, 155-171.
- B. Migotti 2012 Branka Migotti, *Rimski nadgrobni reljef iz Križovljana u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, *Scripta in honorem Bojan Djurić. Monografije CPA 1*, Ljubljana 2012, 387-398.
- B. Migotti 2013a Branka Migotti, *Can Soldiers on 3rd-Century Stelae in Pannonia be Recognized only by the Sagum?*, *Radovi XVII. ROMEC-a. Rimska vojna oprema u pogrebnom kontekstu*, Zagreb 2013, 259-271.
- B. Migotti 2013b Branka Migotti, *The Stelae of Northern Croatia*, *Sepulkralna skulptura zapadnog Ilirika i susjednih oblasti u doba Rimskog Carstva*, Split 2013, 303-341.

- M. Milin 2004 Milena Milin, *Bassianae*, The Autonomous Towns of Noricum and Pannonia II, Situla 42, Ljubljana 2004, 253-268.
- M. Мирковић 1962 Мирослава Мирковић, *Два нова натписа припадника легије II Adiutrix*, *Živa antika* A XI/2, Skoplje 1962, 319-325.
- M. Мирковић 1963 Мирослава Мирковић, *Прилог историји римске провинције Доња Панонија почетком III века н. е.*, ЗФФБ VII/1, Београд 1963, 113-117.
- M. Mirković Miroslava Mirković, *Sirmium. Istorija rimskog grada od I do kraja VI veka*, Sremska Mitrovica 2006.
- A. Paetz gen. Schieck 2012 Annette Paetz gen. Schieck, *A Late Roman Painting of an Egyptian Officer and the Layers of its Perception. On the Relation between Images and Textiel finds*, *Wearing the Cloak. Dressing the Soldier in Roman Times*, Oxford – Oakville 2012, 85-108.
- M. Petrović 1995 Miomir Petrović, *Remains of Roman Architectural Ruins near Dobrinči*, The Age of Tetrarchs, Belgrade 1995, 218-229.
- П. Петровић 1995 Петар Петровић, *Римски лимес на Дунаву у Доњој Панонији*, Фрушка Гора у античко доба. Прилози за стару историју и археологију, Нови Сад 1995, 9-30.
- E. Pochmarski 2004 Erwin Pochmarski, *Das sagum. Urtrachtlicher keltischer Umhang und / oder römischer Uniformmantel*, Wien 2004.
- E. Ritterling 1925 Emil Ritterling, *Legio*, Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft, 24. Halbband, Stuttgart 1925, 1211-1829.
- B. Russell 2013 Ben Russell, *The Economics of the Roman Stone Trade*, Oxford 2013.
- R. Saxer 1967 Robert Saxer, *Untersuchungen zu den Vexillationen des römischen Kaiserheeres von Augustus bis Diokletian*, Köln – Graz 1967.
- B. Schejbal 2004 Berislav Schejbal, *Municipium Iasorum (Aquae Balissae)*, The Autonomous Towns of Noricum and Pannonia II, Situla 42, Ljubljana 2004, 99-129.
- P. Southern 2001 Pat Southern, *The Roman Empire from Severus to Constantine*, London – New York 2001.
- D. Srejić 1991 Dragoslav Srejić, *Die Darstellung der Tetrarchen am Osttor der Jüngerer Fortifikation von Romuliana*, ЗФФБ XVII, Београд 1991, 179-186.
- K. Strobel 2011 Karl Strobel, *Strategy and Army Structure between Septimius Severus and Constantine the Great*, A Companion to the Roman Army, Chichester 2011, 267-285.
- G. Sumner 2009 Graham Sumner, *Roman Military Dress*, Stroud 2009.
- M. Wegner – J. Bracker – W. Real 1979 Max Wegner – Jörgen Bracker – Willi Real, *Gordianus bis Carinus*, Das römische Herrscherbild III/3, Berlin 1979.

Summary

Branka Migotti

The funerary monument of the family of Aurelius Ianuarius from Dobrinca near Ruma (*Caput Bassianense*)

Key words: *Aurelius Ianuarius*, funerary relief, *Legio II Adiutrix*, Dobrinca, *Caput Bassianense*

In this paper a marble funerary stone from the site of Dobrinca (*Caput Bassianense*) near Ruma (*Bassianae*, Serbia) is discussed extensively for the first time (fig. 2). It was put up by the military tribune of *Legio II Adiutrix* Aurelius Ianuarius and his wife Aurelia Valeria for their 10-year-old son Aurelius Ianuarinus and for themselves (CIL 3, 10208). Although the monument has been kept in the AMZ from 1915, this knowledge has subsequently faded, so the author of this contribution mentioned it recently in two different papers as stemming from northern Croatia. This mistake is corrected in the present paper within a full discussion of the whole of the monument. Otherwise, its epitaph (fig. 3) has been known from 1880 and discussed many times in various contexts of the military history of south-eastern Pannonia, but the knowledge that the monument was kept in the AMZ and that its relief was also accessible for an analysis seems to have escaped the commentators. Before tackling the stone, the paper addresses the issue of the nature of its findspot – the surroundings of the military camp at Dobrinca. Its surface (18.25 ha), as well as the findings of bricks with legion stamps, suggest that it was built by the Second Assistant Legion, although not as its own camp but for a considerable military corpus made of various units, whose presence was necessary from the 1st to the 4th centuries in the much endangered rear of the Danube *limes* in south-eastern Pannonia.

The funerary stone of the Aurelii family is not a stele but a *built-in grave relief* from an aedicule, as is suggested by five clamp holes on its back side (fig. 4). The relief niche contains the portraits of the son in the middle and his parents at the sides behind him. In spite of a quite incompetent and stiff execution and much damage to the faces, the portrait characteristics and coiffures of all three figures can be connected with imperial portraiture and thus dated to the last third of the 3rd century AD.

Translated: Branka Migotti

